

DIPLOMATIKA NA JUŽNOSLOVENSKIM PROSTORIMA

Hrvatska

Počeci razvitka diplomatike kod južnoslovenskih naroda mogu se tražiti još u XVI vijeku. Prve aktivnosti u tom pravcu učinio je Matija Vlačić Ilirik (1520-1575). Njegov doprinos razvitku diplomatike ogleda se u tome što je kritički obradio „pseudoisidorove dekretalije“ i dokazao njihovu neispravnost. Radi se o spisima u kojima se najranijim papama pripisuju ideje o položaju papa kao najvažnijih ličnosti u svijetu.

Znatni razvitak diplomatike odigraće se od XVII vijeka. Tu se izdvaja ime Trogirana Ivana Lučića-Luciusa (1604-1679). Njegovo najznačajnije djelo jeste „De regno Dalmaciae et Croatiae libri sex“, objavljeno u Amsterdamu 1666. godine. Lucius je boravio u Rima, a njegovi saradnici su prikupljali građu u dalmatinskim arhivima i crkvama i slali mu je. U djelu opisana je hrvatska istorija od najstarijih vremena do kraja XV vijeka. Važne istorijske događaje predočio je kroz naučne analize, s brojnim citatima isprava i pisaca. Tako je izdao znatan broj isprava važnih za hrvatsku istoriju srednjeg vijeka, objavivši tako prvi diplomatar. Lučić je kritički citirao brojne rimske, vizantske, ugarske, mletačke i hrvatske pisce. Raspored opisanih istorijskih događaja, njihovo grupisanje u knjige i poglavlja u svemu odgovara danas važećim etapama istorije Dalmacije i Hrvatske. Važno je istaknuti da je Lučić u tom djelu radikalno opovrgao tezu da Hrvati i Sloveni vuku podrijetlo od Ilira, što su zastupali Lučićevi prethodnici. Za pisanje ovog djela sakupljeni su i obrađeni

najznačajniji izvori za prošlost navedenih oblasti. U djelu je pokazan visok nivo metodološkog pristupa u obradi izvora i prezentovanja podataka koje oni pružaju. Obim djela, brojnost korištenih izvora i način njihove obrade doprinijeli su da je ovo djelo privuklo veliku pažnju naučnih krugova Evrope toga vremena.

Drugo djelo Ivana Luciusa „Inscriptiones Dalmatiae“ (Venecija 1673) veoma je značajno za razvoj diplomatike iz razloga što je u njemu primjenom diplomatičke metode utvrdio da su povelje splitskih sabora koje se donose u djelu „Historia Salonitana“ falsifikovane. U to djelo uvrstio je natpise iz rimske i srednjovjekovne epohe.

Savremenik Ivana Luciusa bio je Matija-Anselmo Banduri, Dubrovčanin koji se bavio diplomatikom i grčkom paleografijom. Objavio je više značajnih izvora koja se odnose na istoriju Vizantije a značajne za hrvatsku istoriju.

Ličnost Baltazara Adama Krčelića (1715-1778), zagrebačkog historičara značajna je iz razloga što je on nastojao da se uredi državni arhiv u Hrvatskoj i tako se stvori dobra osnova za proučavanje hrvatske istorije. Kraj XVIII vijeka jeste doba kada se na zagrebačkoj akademiji znanosti počinju predavati pomoćne historijske nauke, među kojima je diplomatika imala posebno mjesto. Među ličnostima koje su predavale pomoćne historijske nauke ističe se Matija Kirinić (1764-1805).

Krajem XVIII vijeka na historiografsku pozornicu izlazi djelo „Illyricum sacrum“, čiji je začetnik bio Frančesko Ričeputi (1667-1742), dok su posao oko njegovog završetka učinili Daniele Farlati (1690-1773) i Jakopo Koletti

(1734-1827). Ovo djelo, po koncepciji, voluminiziranosti, broju korištenih izvora prevazilazi sva naučna djela koja do tog perioda postojala. Na hrvatsku istoriju odnosi se najveći broj tomova ovog djela, od ukupno osam tada objavljenih.

Snažni uspon hrvatske historiografije a time i diplomatike uslijedio je od sredine XIX vijeka. Među ličnostima koji su svojim aktivnostima doprinijeli napretku diplomatike ističe se najprije Ivan Kukuljević Sakcinski (1816-1889). Svojim svestranim radom ova ličnost obilježila je hrvatsku historiografiju druge polovine XIX vijeka. Znatan broj svojih radova objavio je u časopisu "Arkiv za povjestnicu jugoslavensku" (1851-1872). Njegov svestrani rad na prikupljanju građe rezultirao je objavljivanjem većeg broja diplomatskih zbirki: "Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae" I-III, Zagreb 1861-1862; "Codex diplomaticus regni Croatiae Dalmatiae et Slavoniae", I-II, Zagreb 1874. Ova zbirka jeste od značaja i za našu prošlost jer se u njoj publikuju neki izvori za istoriju Crne Gore u srednjem vijeku. Od naročitog značaja jeste njegova zbirka "Acta croatica", Zagreb 1863, koja predstavlja zbirku diplomatske građe pisanu glagoljicom.

Naredna ličnost koja je svojim radom dalje afirmisala hrvatsku diplomatiku i druge pomoćne istorijske nauke jeste Franjo Rački (1828-1894). Znanje koje je posjedovao omogućili su mu da na Zagrebačkom sveučilištu, koje je bilo u osnivanju, prezentuje visok naučni metod u obradi tema iz pomoćnih istorijskih nauka. Na njegovu inicijativu pokrenuti su časopisi "Starine" "Radovi" koji su izlazili u okviru tek osnovane JAZU. Napisao je veći

broj radova koji se tiču diplomatike u srednjem vijek na prostorima hrvatskih zemalja. I on je dao veliki doprinos publikovanju izvora koji se tiču istorije Hrvatske objavljivanjem djela "Documenta historiae Croaticae periodum antiquam illustrantia", Zagreb 1877.

Ogroman doprinos izdavanju izvora koji svojim sadržajem prevazilaze hrvatsku srednjovjekovnu prošlost dao je Tadija Smičiklas (1843-1914) u svojoj višetomnoj ediciji "Codex diplomaticus regni Croatiae Dalmatiae et Slavoniae", objavljenoj početkom XX vijeka. Ova edicija jeste veoma značajna za proučavanje naše srednjovjekovne prošlosti pošto se u njoj nalaze isprave koje se odnose na zetsku istoriju.

U toku XX vijeka djelovalo je više istoričara koji su svojim radom znatno dalje afirmisali hrvatsku istoriju i pomoćne istorijske nauke:

-Ivan Tkalčić, Milan Šuflaj (crkvena istorija), Frano Radić, Karlo Horvat, Ferdo Šišić (Ljetopis popa Dukljanina), Marko Kostrenčić (notarijat), Viktor Novak, Vjekoslav Klaić, Miho Barada, Stjepan Antoljak, Nada Klaić, Jakov Stipišić....

Slovenija:

Začetnikom pomoćnih istorijskih nauka kod Slovenaca može se smatrati Franc Kos (1853-1924) svojim djelom "Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku". Njegov rad nastaviće njegov sin Milko Kos. Izuzetan doprinos proučavanju ne samo slovenačke nego i hrvatske i zetske prošlosti dao je Gregor Čremošnik (1890-1950). U novije vrijeme prošlošću

Slovenaca u srednjem vijeku bavio se Ignjac Voje koji je osim toga dao ogroman doprinos proučavanju dubrovačke i zetske ekonomske prošlosti na osnovu do tada nepoznate arhivske građe Dubrovnika.

Srbija

Začetnikom proučavanja srpske istorije može se smatrati Pavle Julinac koji je djelovao u XVIII vijeku Njegovo djelo „Краткоје в'веденије в историју происхожденија славено-сербскога народа“ predstavljalo je pionirski rad na temu proučavanja prošlosti. Njegov naslednik bio je Jovan Rajić čije je djelo „Istorija raznih slovenskih naroda“ u sebi sadržalo i nekoliko povelja i djelove Dušanovog zakonika.

Dalje napredovanje izdavanja i proučavanja srednjovjekovnih povelja kod Srba nastupilo je 1840. godine kada je objavljena zbirka Pavla Karano Tvrtkovića sa skraćenim nazivom „Spomenici srpski“. Ova zbirka predstavlja prvi ozbiljniji poduhvat na publikovanju srednjovjekovne građe. Ovu aktivnost nastavio je Pavel Šafarik koji je u Pragu 1851. godine objavio zbirku „*Památky dřevního pisemnictví Jihoslovanův*“ u kojoj je bilo i devetnaest povelja za srpsku istoriju. Njegov rad nastavio je Slovenac Franc Miklošič koji je 1858. godine u Beču objavio djelo „Monumenta Serbica“ sa skoro 500 dokumenata koji se odnose na period od 1189-1618. godine. U njemu se nalaze isprave i za prošlost Dubrovnika, Bosne i susjednih oblasti. Iste godine Medo Pucić je u Beogradu izdao zbirku pod naslovom „Spomenici srpski“. Ona sadrži pisma (1395-1423) koja je vladarima i vlasteli iz okruženja slala

Dubrovačka republika. Druga knjiga „Spomenika srpskih“ objavljena je 1862. godine u Beogradu.

Veliki događaj koji je unaprijedio dalji razvitak srpske historiografije bio je osnivanje Srpske Kraljevske Akademije. Ona je započela sistematsku aktivnost oko izdavanja a i proučavanja izvora, čemu je u velikoj mjeri doprinio časopis „Spomenik SKA“. U njemu izvore objavljuju Konstantin Jireček, Ljubomir Kovačević. Ljubomir Stojanović objavio je više tomova izvorne građe koja je obuhvatala zapise i natpise koji imaju sve veći značaj u nauci.

Krajem XIX vijeka u srpskoj historiografiji vodila se velika polemika između tzv romantičara koji su u istoriji nalazili nadahnuće za sadašnost i borbu za slobodu i tzv kritičara koji su slijedili naučne principe prilikom obrade istorijskih tema i pitanja. Predstavnici prve grupe bili su Panta Srećković i Miloš Milojević, dok su među kritičarima bili Ilarion Ruvarac, Stojan Novaković. Poslednja ličnost bila je najreprezentativnija figura tadašnje historiografije. Gotovo da nije bilo teme ili pitanja iz srednjovjekovne istorije o kojoj se on nije oprobao. Njegovo epohalno djelo jesu „Zakonski spomenici srpskih zemalja“, Beograd 1912. god. i sadrže raznovrsnu izvornu građu: povelje, staute gradova itd.

Za razvitak diplomatike ogromna je zasluga Stanoja Stanojevića (1874-1937). U časopisu Glas SKA on je u periodu 1912-1928. godine izdavao članke pod naslovom „Studije iz srpske diplomatike“. Njegovom zaslugom su 1923.

Godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu pomoćne istorijske nauke počele da se predaju kao obavezan nastavni predmet.

Za razvitak srpske istorijske nauke od velikog značaja je bio dolazak pripadnika ruske naučne emigracije koji su nakon pobjede boljševika napustili Rusiju. Tu se izdvajaju Aleksandar Solovjev i Vladimir Mošin koji su objavili nekoliko zbirki srpskih srednjovjekovnih povelja uključujući i one na grčkom jeziku.

Tom međuratnom i poratnom sloju istoričara koji su proučavali srpsku istoriju pripadaju i Gregor Čremošnik, Jorjo Tadić, Mihailo Dinić. Oni su prepoznati i kao priređivači velikog broja arhivskih dokumenata čime su arhivsku građu približili nauci. Drugu polovinu XX vijeka obilježili su Gligor Stanojević, Ivan Božić, Ilija Sindik, Momčilo Spremić, Sima Ćirković, Rade Mihaljčić.

U XX vijeku počinje se u većoj mjeri istraživati i koristiti turska arhivska građa za proučavanje balkanske istorije. Tu se ističu imena istoričara Čedomira Truhelke, Gliše Elezovića, Branislava Đurđeva...

Makedonija

Sticajem okolnosti proučavanje makedonske srednjovjekovne istorije smatrano je dugo vremena za proučavanje srpske, bugarske i grčke istorije. Tek sa kulturnom i nacionalnom emancipacijom makedonskog naroda ta se situacija mijenja. Makedonskom istorijom bavili su se Vladimir Mošin Gliša Elezović, Jordan Ivanov, Ljuben Lape. Za proučavanje makedonske istorije

značajne su zbirke izvora „Споменици на средњовековната и поновата историја на Македонија“, I, II, Скопје 1975, 1977. год.

Crna Gora

Počeci proučavanja crnogorske srednjovjekovne istorije sežu u prvu polovinu XIX vijeka. U „Istoriji Crne Gore“ Sima Milutinović je objavio povelju Ivana Crnojevića iz 1485. godine kao i neku novovjekovnu građu.

U već pomenutim zbirkama arhivske građe izdavanim još od sredine XIX vijeka (Pavle Karano Tvrtković, Ivan Kukuljević Sakcinski, Tadija Smičiklas, Franc Miklošič, Šime Ljubić, Stojan Novaković...) nalaze se brojna dokumenta koja se odnose na srednjovjekovnu istoriju Crne Gore. U pitanju je ćirilaska i latinična građa. Osim u ovim zbirkama građa za srednjovjekovnu istoriju Crne Gore objavljuje se i u drugim publikacijama toga vremena. Tako su u djelu Dimitrija Milakovića “Istorija Crne Gore” (Zadar 1861) objavljene i neke isprave bitne za istoriju Crne Gore.

Nastavljajući svoju aktivnost oko srednjovjekovne izvorne građe koja se odnosi na istoriju južnoslovenskih oblasti Franc Miklošič je u Beču 1886. godine objavio djelo o dinastiji Crnojević u kojoj je donio neke povelje iz njihove epohe. Sličnu aktivnost vršio je I Rus Ivan Jastrebov. On je kao ruski konzul u Skadru bio u prilici da dođe u posjed nekih povelja iz epohe Nemanjića i Crnojevića- zbornik monaha Gavrila, načini prepise, publikuje ih, što je učinio u Glasniku SUD 1879.

Šime Ljubić u svojim "Listinama" donosi i izvore koji se tiču istorije veza Mletačke Republike i Crne Gore (Tom IX, IX, X). Isti autor je 1886. godine objavio "Skadarski zemljišnik" iz 1416. godine, koji sadrži popis vlasnika zemljišnih posjeda u skadarskoj okolini kada je ta oblast došla u posjed Mletačke Republike.

Za proučavanje cjelokupnog društva i prošlosti Crne Gore naročiti je doprinos dao Rus Pavle Apolonovič Rovinski. Boraveći dugo u Crnoj Gori on je bio u prilici da se upozna sa njenim pisanim nasleđem. Znatan dio te građe on je publikovao u svom višetomnom djelu "Crna Gora u njenoj prošlosti i sadašnjosti" Od naročitog značaja za istorijsku nauku jeste što je on publikovao neke povelje koje su u međuvremenu sticajem okolnosti znatno oštećene ili su nestale, tako da sadržaj pojedinih povelja znamo samo zahvaljujući njegovim izdanjima. Za vrijeme Prvog svjetskog rata znatan dio arhivske građe, uključujući i srednjovjekovne povelje iz državnog Arhiva, bio je neuslovno smješten, što je rezultiralo njihovim velikim oštećenjima koja ponekad idu do neupotrebljivosti.

Krajem XIX vijeka u Crnoj Gori počinju da se izdaju listovi i časopisi u kojima se publikuju i arhivski dokumenti i građa. U tom pravcu valja pomenuti doprinos Filipa Radičevića (1839-1917) koji je u cetinjskoj "Prosvjeti" publikovao neke isprave iz crnogorske srednjovjekovne prošlosti.

Za crnogorsku prošlost značajna je takođe međuratna aktivnost na izdavanju izvora koju su vršili Aleksandar Solovjev ("Odabrani spomenici srpskog prava", Beograd 1926.), Gregor Čremošnik ("Kancelarijski i notarijski

spisi", Beograd 1932.) u kojima ima građe koja se tiče istorije Crne Gore u srednjem vijeku. Ovdje se moraju pomenuti i velike edicije objavljene dubrovačke arhivske građe: "Spisi dubrovačke kancelarije" I-V, u izdanju Josipa Lučića i "Monumenta Ragusina" čiji je priređivač bio Josip Đelčić, a koje sadrže dokumenta za srednjovjekovnu prošlost Crne Gore.

Međuratnom periodu pripada i aktivnost Ferda Šišića koji je priredio izdanje "Ljetopisa popa Dukljanina" (1928), najnačajnijeg izvora za ranu srednjovjekovnu istoriju Crne Gore, koje je i danas, iako se u međuvremenu pojavilo još njegovih izdanja, veoma respektabilno. U ovo vrijeme značajan je bio rad Iva Stjepčevića, Nika Lukovića, Pavla Butorca, koji su na osnovu kotorske arhivske građe napisali više izuzetno značajnih djela o srednjovjekovnim temama sa područja Boke Kotorske.

Naredna faza u razvoju crnogorske historiografije srednjeg vijeka započela je nakon Drugog svjetskog rata. Kada je u pitanju arhivska građa i njeno publikovanje tu se izdvajaju izdanja Antuna Majera koji je priredio prve dvije sačuvane knjige kotorskih notara iz prve polovine XIV vijeka ("Kotorski spomenici" Zagreb 1951, 1981.). Proučavanju srednjovjekovne istorije na prostorima Boke Kotorske i objavljivanju arhivske građe iz tih oblasti u ovom periodu dali su doprinos Miloš Milošević, Ilija Sindik, Risto Kovijanić, Jovica Martinović.

Veoma značajnu ulogu u proučavanju cjelokupne crnogorske prošlosti pa i srednjovjekovne doprinijelo je osnivanje Istoriskog instituta Crne Gore 1948. godine. Tokom njegovog trajanja održan je veći broj skupova ,

konferencija i okruglih stolova koje su imale za teme neka pitanja iz srednjovjekovne istorije Crne Gore. Na stranicama "Istorijskih zapisa" objavljeni su brojni radovi koji se odnose na taj dio istorije Crne Gore, kao i izvori iz tog perioda crnogorske prošlosti. Istorijski institut je realizovao najveći projekat izdavanja srednjovjekovnih izvora koji se odnose na prošlost Crne Gore u okviru edicije "Monumenta Montenegrina".

U okviru višetomne "Istorije Crne Gore" koja je počela da se objavljuje od 1970. godine posebno mjesto posvećeno je istoriji Crne Gore u srednjem vijeku. Autori djelova za taj period bili su Jovan Kovačević, Sima Ćirković, Ivan Božić, Vojislav Đurić... U toj sintezi inkorporirane su do tog vremena poznate činjenice i zaključci, zasnovane na primjeni metoda pomoćnih istorijskih nauka, kod nas i okruženju. Naročito značajan bio je doprinos Ivana Božića koji je za potrebe pisanja tog djela vršio istraživanja u mletačkom arhivu gdje je pronašao dosta nove arhivske građe. Ta građa nam je danas pristupačna u okviru višetomne edicije "Acta Albaniae Veneta" čiji je priređivač Guzepe Valentini.

Afirmaciji pomoćnih nauka u Crnoj Gori doprinijelo je njihovo izučavanje na studijskom program za istoriju i geografiju Filozofskog fakulteta u Nikšiću, gdje ih je dugo vremena predavao Miomir Dašić.

Poslednjih decenija doprinos razvitku pomoćnih istorijskih nauka kroz objavljivanje i proučavanje izvorne građe dao je Božidar Šekularac. Njegove knjige kao što su "Vranjinske povelje", "Dukljansko-zetske povelje", "Cetinjski ljetopis" jesu dragocjena djela za proučavanje crnogorske prošlosti. Iz svog

ugla (crkvena istorija) značajan doprinos proučavanju srednjeg vijeka dala je Lenka Blehova Čelebić, kao i Nevenka Bogojević Gluščević, koja, kao pravni historičar, upotpunjuje saznanja o uređenju zetskih komuna u srednjem vijeku. Svakako se moraju imati u vidu i doprinos savremenika - naučnika iz Beograda, Zagreba i ostalih naučnih centara koji u okviru svojih tema obrađuju i neke segmente srednjovjekovne prošlosti Crne Gore.